

ZEELAND

2021|4

Lood-tinnen sexuele insignes
Een vreemd ziektegeval en een wonderlijke genezing in 1775
Werkverschaffing en 'self-help'
Een oude potvis in Biervliet

Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen

Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen
Kousteensedijk 7
4331 JE Middelburg
0118-654347
info@kzgw.nl

Redactie

G.R. Heerebout, hoofdredacteur
A. Minderhoud, eindredacteur
M. Verhoef, beeldredacteur
W. van den Broeke
M.A. Buise
K. Leeftink
M.A. Wagenveld-Heeren

Bijdragen voor **Zeeland** kunnen aan de hoofdredacteur worden gezonden:

gerard.heerebout@gmail.com

De aanwijzingen voor de auteur zijn te vinden op de website: <https://kzgw.nl/publicaties/tijdschriftzeeland/aanwijzingen-voor-auteurs/>

Voorblad: Nico van Welzenes, *Winter in Kloetinge*, aquarel (uitsnede), privé-collectie.

Achterblad: Bomen in de sneeuw, Kloetinge 2019, foto Gerard Heerebout.

Inhoudsopgave

Jaargang 30 (2021), nr 4

Ivanka Ciepielak 153

Lood-tinnen sexuele insignes

Liesbeth van de Geest 164

Chirurgijn Nicolaas van Woestenburg en de slaapkoorts van Hester Speijer uit Dreischor: een vreemd ziektegeval en een wonderlijke genezing in 1775

Jan Zwemer 175

Plaatselijke antwoorden op werkloosheid in het negentiende-eeuwse Walcheren, met name in de vroege jaren veertig: werkverschaffing en 'self-help'

Gerard Heerebout 182

Een oude potvis in Biervliet

't Is vol van schatten hier 184

Rien Sanderse

De muntvondst van Brigdamme

Herman Nijhuis

Doopvontschelpen in de collectie, met raadsels omgeven

Boekbesprekingen 189

Vormgeving

DtP-plus. Vlissingen

© Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen

Het tijdschrift verschijnt vier maal per jaar

ISSN 0927-1279

Doopvontschelpen in de collectie, met raadsels omgeven

In de schelpencollectie van het Genootschap, bewaard in het Zeeuws Museum, bevinden zich twee exemplaren van *Tridacna gigas* (Linnaeus, 1758), de doopvontschelp. Het zijn de grootste schelpen ter wereld en zo groot dat ze wel als doopvont gebruikt werden. Het grootste bekende exemplaar mat 137 cm (en het levende dier zal, inclusief schelp, zo'n 250 kilo gewogen hebben). Die van het Genootschap zijn niet zo groot, de ene meet 57 en de ander 38 cm.

De wetenschappelijke naam *Tridacna* komt uit het Grieks: drie hapen. Dat moeten wel hele grote hapen zijn, gelet op de hoeveelheid vlees die in zo'n schelp zit. *Gigas* spreekt voor zich natuurlijk. De doopvontschelpen zijn in de verte nog familie van onze gewone kokkels (*Cerastoderma edulis*, Linnaeus, 1758), beide soorten behoren tot de familie van de *Cardiidae*. De doopvontschelp komt voor in de Indische Oceaan en in het westen van de Stille Zuidzee. Deze schelpensoort leeft in koraal; de vrij zwemmende larven hechten zich vast op koraal en beginnen te groeien. Het koraal

groeit meestal sneller en na verloop van tijd zijn de schelpen omgeven door koraal; het dier kan nog wel zijn kleppen een beetje opendoen en als je boven een koraalrif snorkelt zie je vaak het prachtig gekleurde dier in de geopende schelp. De cellen van het weefsel van de dieren vlak bij de rand van de schelp (de mantel) zitten vol met symbiotische eencellige algen (zooxanthellae) met prachtige kleuren. Deze produceren door fotosynthese suiker en andere voedingsstoffen, waarvan de gastheer ook profiteert. De dieren leven in koraal in ondiep, helder water, waar genoeg licht in kan doordringen voor de fotosynthese van deze symbiotische algen.

Wanneer en hoe het eerste exemplaar verworven is, is onbekend. De schelp is 38 cm. lang, 28 cm. breed en 11,5 cm. hoog. De schelp weegt 4,1 kilo. Eigenlijk dus maar een kleintje. Het collectienummer is NHG00611.

De schelp wordt genoemd in de *Catalogus der Conchylïen* uit 1869 van Dr. Y. Keijzer, conservator van de schelpen van het Genootschap van

Doopvontschelp uit
Nieuw Holland, NHG00611

1865 tot 1889. Als vindplaats wordt opgegeven Nieuw Holland, de naam die Abel Tasman aan Australië gegeven had. Na kolonisatie kregen de oostelijke staten de huidige namen en was Nieuw Holland tot in de negentiende eeuw de gebruikelijke naam voor het nog niet door Europeanen bewoonde westelijk deel van Australië. Doopvontschelpen maakten in de 17e en 18e eeuw vaak onderdeel uit van naturalia-kabinetten. Wellicht is de schelp via zo'n kabinet uiteindelijk bij het Genootschap terecht gekomen.

Het tweede exemplaar is met nog meer raadsels omgeven. In het jaarverslag over 1919-1920 (Heeringa, 1920) staat op pagina XXVI dat de schelp aan het Genootschap geschonken werd door 'mejuffrouw M.G.N de Man'. Marie de Man was van 1889 tot 1933 conservator voor de Munten en Penningen. De schelp is 57 cm. lang, 32 cm. breed en 14 cm. hoog. De schelp weegt 14,1 kilo. Het collectienummer is NHG00724.

Doopvontschelp uit de Westerschelde, NHG00724

Met dit exemplaar is iets merkwaardigs aan de hand. Nauwkeurig onderzoek laat zien dat er cementresten op de schelp zitten, aan de kant van het slot, waar de twee kleppen aan elkaar vast zitten. De schelp is dus ooit vastgemetseld geweest, niet plat tegen een muur, maar horizontaal. Als een versiering? Als doopvont? Marie de Man oppert beide mogelijkheden (Heeringa, 1920).

Zou het een onderdeel van een gemetseld doopvont geweest kunnen zijn? De cementresten geven aan dat deze schelp ooit aan een muur heeft vastgezetten, mogelijk in een kerk of kapel als wijwaterbekken of als klein doopvont. Is de kerk afgebroken en wilde men hem ergens anders opnieuw gebruiken? Het ligt niet direct voor de hand.

Tridacna als wijwaterbekken, St Audeons Catholic Church Dublin

Van mejuffrouw M. G. A. de Man te Middelburg: een schelp van *Tridacna gigas*, opgevischt in den mond van de Schelde. De plaats, waar dit voorwerp gevonden werd, heeft vroeger verscheidene fossiele skeletdeelen van zoogdieren opgeleverd. De aanwezigheid van deze schelp op die plaats moet echter aan het toeval worden toegeschreven. De reusachtige schelpen van *Tridacna gigas*, die o. a. in onze Oost-Indische bezittingen voorkomt, werden vroeger veel naar Europa vervoerd om als tuinsieraden, en ook als wijwaterbekkens in kerken gebruikt te worden. Ons exemplaar is waarschijnlijk ten gevolge van een schipbreuk in den mond van de Schelde terecht gekomen.

Zie: K. Heeringa, 1920. Jaarverslag over 1919-1920 uitgebracht in de Algemeene vergadering van 7 April 1920. Archief Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, I-XXVIII

Cementresten op de doopvontschelp

Als versiering zijn vastgemetselde schelpen bekend van schelpenmozaïeken op muren, in kunstmatige grotten, in waterpartijen met fonteintjes en in nep-huisjes (follies). In de barok- en rococotijd (17^e en 18^e eeuw) waren dergelijke versieringen populair. In ons land zijn ze te zien bij kasteel Rosendaal bij Arnhem, en bij het paleis het Loo en bij de borg Nienoord in Groningen. Alleen, zulke grote schelpen werden niet voor zulke grotto's gebruikt, want een aan een muur horizontaal vastgemetselde schelp zou veel te kwetsbaar zijn. Versiering en onderdeel van een fontein of waterpartij is daarom waarschijnlijker.

Het is natuurlijk onbekend hoe lang de schelp op de zeebodem gelegen heeft. Er zitten nog wat kleine tropische schelpen op vast, juweeldoos-oesters, uit de familie van de Chamidae. Welke soort(en) is nog niet duidelijk. De schelp zelf is aangetast door de boorspons (*Cliona celata* Grant 1826), er zitten gaten in van borende schelpen, er zitten resten van zeepokken op en een stuk is begroeid met kolonies mosdiertjes (Bryozoa).

Hoe hij uiteindelijk in de Westerscheldemond terecht gekomen is, blijft een raadsel. Een schipbreuk, zoals Marie de Man suggereert, zou natuurlijk goed kunnen.

Doopvontschelpen waren vroeger volledig beschermd en opgenomen in de CITES-lijst (Convention on International Trade in Endangered Species). Dat was vooral omdat de dieren alleen maar verzameld kunnen worden door het koraal weg te hakken of op te blazen met explosieven. Tegenwoordig mogen toeristen toch nog maximaal drie kleine exemplaren naar ons land meenemen.

Met juweeldoos-oesters

Met zeepokken

Freddy van Nieulande maakte de foto's, Gerard Heerebout hielp met de naspeuringen.

H.W. Nijhuis (1946) studeerde aan de Rijkswaarschool te Middelburg en was werkzaam in het speciaal onderwijs. Hij is al jaren sterk geïnteresseerd in naturalia en speciaal in de malacologie. Hij is conservator malacologie van het Zeeuws Genootschap.

Literatuur

- Heeringa, K., 1920. Jaarverslag over 1919-1920 uitgebracht in de Algemeene vergadering van 7 April 1920. Archief Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, I-XXVIII.
- Keijzer, Y. 1869. Catalogus der Conchylïën toebehorende aan het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. Middelburg J.C. Et W. Altorffer.
- Mellema, M., 1977. Tridactinae – doopvontschelpen, familie met de grootste soorten ter wereld. Vita Marina – zeebiologische documentatie: 143-158.